वृद्धमनुः "शाण्डिल्यः कश्यपश्चैव वात्स्यः सावर्णकस्तथा। भरद्वाजो गोतमश्च सौकालीनस्तथापरः। कल्मषश्चाग्निवेश्यश्च कृष्णात्रेयवशिष्ठकौ। विश्वामित्रः कुशिकश्च कौशिकश्च तथापरः। घृतकौशिकमौद्गल्यौ आलम्ब्यानः पराशरः। सौपायनस्तथाऽत्रिश्च वासुकीरोहितस्तथा वैयाघ्रपद्यकश्चैव जामदग्न्यस्तथापरः। चतुर्विंशति र्गोत्राणां कथिता पूर्व्वपण्डितैः"। "सौकालीनकमौद्गल्यौ पराशरबृहस्पती। काञ्चनो विष्णुकौशिक्यौ कात्यायनात्रेयकाण्वकाः। कृष्णात्रेयः साङ्कृतिश्च कौण्डिल्यो गर्गसंज्ञकः। आङ्गिरस इति ख्यातः अनावृकाख्यसंज्ञितः। नव्यजैमिनिवृद्धाख्याः शाण्डिल्यो वत्सएव च। सावर्ण्यालम्ब्यानवैयाघ्रपद्या घृतकौशिकः। शक्तिः काण्वायनश्चैव वासुकिर्गोतमस्तथा। शुनकः सौपायनश्च मुनयो गोत्रकारिणः। एतेषां यान्यपत्यानि तानि गोत्राणि मन्यते"। सर्व्वे द्विचत्वारिंशद्गोत्रकाराः। "अपत्यं पौत्रप्रभृति गोत्रम्" पा०१२उक्ते पौत्रप्रभृतौ अपत्यत्वेन विवक्षिते वंश्ये न०तस्यायमाशयः—प्रवराध्यायप्रसिद्धं लोके गोत्रमिह तु तदप्रसिद्धस्यापि संज्ञार्थमिदम् पौत्रादेरप्यपत्यत्वाव्यभिचारादपत्यपदस्यापत्यत्वेन विवक्षितमित्यर्थः तेन पौत्रादेस्तत्त्वेन विवक्षायामेव गोत्रत्वम्। पौत्रापत्यशब्दयोः ससम्बन्धिकतया यदीयपौत्रादि तं प्रत्येव तस्य गोत्रत्वम् इति। अस्य प्रयोजनं तु "एकोगोत्रे" पा०नियमार्थं तथाहि गोत्रे एक एवापत्यप्रत्ययः स्यात्। उपगोर्गोत्रापत्यम् उपगवः। गार्ग्यः। नाडायनः। "गोत्रे स्वैकोन संख्यानां प्रत्ययानाम्परम्परा। यद्वा स्वद्यूनसंख्येभ्यो ऽनिष्टोत्पत्तिः प्रसज्यते। अपत्यम्पितुरेव स्यात्ततः प्राचामपीति च। मतभेदेन तद्ग्रन्थे सूत्रमेतत्तथोत्तरम्" सि०कौ० अयमर्थः पितुरेवापत्यमिति पक्षे हि उपगोस्तृतीये वाच्ये औपगवादि स्यात्। चतुर्थे त्वजीवज्येष्ठे मृतवंश्ये औपगवेः फक्। इत्यमिञ्फकोः परम्परायां मूलाच्छततमे गोत्रे एकोनशतम्प्रत्ययाः स्युः। पितामहादीनामपीति मुख्यपक्षे तु तृतीये वाच्ये उपगोरणा इष्टे सिद्धेऽपि अणन्तादिञपि स्यात् चतुर्थे फगिति ततः फगिञाः परम्परायां शततमे गोत्रेऽष्टनवतिरनिष्टप्रत्ययाः स्युः। अतो नियमार्थमिदं सूत्रम्"। इति गोत्रापत्ये अनेकप्रत्ययाः पा०विहिता विस्तरभयान्नोक्ताः। गोत्रान्तरे जातस्यापि दानादितो गोत्रान्तरत्वं स्मृतिविहितं यथा "गोत्ररिक्थे जनयितुर्न भजेत् दत्त्रिमः सुतः। गोत्ररिक्थानुगः पिण्डोव्यपैति ददतः स्वधा" मनुः। अयमाशयः दानात् जनयितुः स्वत्वे निवृत्ते द्वादशविधपुत्रान्तर्गतत्वेन दत्तदाकीनां पुत्रनिधित्वेन विधानात् विधानेन संस्कारादिना च ग्रहीतुः पुत्रत्वे तद्गोत्रत्वम्। दत्तकन्यायान्तु वचनादेय पितृगोत्रापहारेण पतिगोत्रप्राप्तिः तथा च उ०त०व्यवस्थापितं यथा

"तदानीं गोत्रापहारमाह लघुहारीतः। "स्वगोत्राद्भ्रश्यते नारी विवाहात् सप्तमे पदे। पतिगोत्रेण कर्त्तव्या तस्याः पिण्डोदकक्रिया"। पाणिग्रहणादपि पितृगोत्रापहारमाह श्राद्धविवेके बृहस्पतिः। "पाणिग्रहणिका मन्त्राः पितृगोत्रापहारकाः। भर्त्तुर्गोत्रेण नारीणां देयं पिण्डोदकं ततः"। यत्तु सपिण्डनस्य गोत्रापहारित्वप्रतिपादकवचनम्। "संस्थितायान्तु भार्यायां सपिण्डीकरणान्तिकम्। पैतृकं भजते गोत्रमूर्द्ध्वन्तु पतिपैतृकम्" इति कात्यायनीयं तत् शाख्यन्तरीयं शिष्टव्यवहाराभावात्। अतएव "अनुमन्त्रिता गुरुं गोत्रेणाभिवादयेत" इति गोभिलोक्तं सप्तपदीगमनानन्तरं पत्युरभिवादनं तत् पतिगोत्रेण कर्त्तव्यमिति भट्टनारायणैरुक्तम् एतेन पितृगोत्रेणेति सरलाभवदेवभट्टाभ्यामुक्तं हेयम्। श्राद्धे गोत्रोल्लेखे विशेषः श्रा०त०प्रचेताः "गोत्रसम्बन्धनामानि पितॄणां परिकल्पयन्"। सामगानां श्राद्धादिकर्मभेदे तस्य विभक्तिविशेषान्ततामाह तत्रैव गोभिलः "गोत्रं स्वरान्तं सर्वत्र गोत्रस्याक्षय्यकर्मणि। गोत्रस्तु तर्पणे प्रोक्त एवं कर्त्ता न मुह्यति"—शाखिभेदेन प्रेततर्पणे तु विशेषः ब्रह्मपु० उक्तः। "अमुकामुकगोत्रस्तु प्रेतस्तृप्यत्विदं जपन्"। "स्नात्वा सचेलमाचम्य सिञ्चेयुरुदकं जले। गोत्रनामानुवादादि तर्पयामीति चोत्तरम्" छन्दोगविषयं गोभिलवाक्यम् "विपक्षगोत्रं दयितेन लम्भिता" किरा० "स्फुटमिन्द्रताद्य मयि गोत्रभिदा" माघ०। "गोत्रविस्खलितमूचुरङ्गनाः" रघुः। "स्मरसि स्मर! मेखलागुणैरुत गोत्रस्खलितेषु बन्धनम्" कुमा०। "गोत्रभिदोऽप्यमर्षेण" रघुः। गोत्रं करोति कृ—णिनि। गोत्रकारिन् गोत्रप्रवर्त्तक ऋषिभेदे। "सप्तैते गोत्रकारिणः" बौधा०। तृच् गोत्रकर्त्तृ तत्रार्थे "तपस्विनो ब्रह्मविदो गोत्रकर्त्तार एव च" भा०आनु०४अ०। गां भूमिं वृष्ट्या त्रायते त्रै—क। १३मेघे निरु०। गोत्रभिच्छब्दे दृश्यम्।